

Het recht op werk: een antwoord op de problematiek van armoede en uitsluiting?

Dr. Anne Snick

Inleiding : het probleem in zijn context.

De problemen van mensen in armoede zijn complex. Armoede is immers “een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan” (Vranken & De Boyser, 36). Uitsluiting uit de arbeidsmarkt is maar een onderdeel van een complex probleem, en het ‘recht op arbeid’ moet dan ook in samenhang met de andere rechten (die inwerken op de andere domeinen van uitsluiting) bekeken worden.

Het vigerende (armoede)beleid weerspiegelt bovendien een bepaalde kijk op mens en maatschappij, die veel meer de waarden van de middenklasse weerspiegelt dan van de armen zelf (Snick 2002). Elk beleid dat zich geen rekenschap geeft van die ‘culturele dominantie’, is blind voor een aantal structurele (en culturele) mechanismen van uitsluiting (Bourdieu), en zal dan ook tot op zekere hoogte ineffectief blijven.

Om het beleid inzake arbeid (als hefboom voor armoedebestrijding) te beoordelen, wil ik dan ook eerst dat onderliggende mens- en maatschappijbeeld verduidelijken en kritisch bespreken (1). Tegen die achtergrond kan dan de vraag naar het ‘recht op arbeid’ nader gepreciseerd worden (2). In het licht daarvan kunnen een aantal gewenste beleidsmaatregelen geformuleerd worden (3). Mijn bijdrage zal dan ook veel meer focussen op een kwalitatieve bespreking van het beleid, en minder op kwantitatieve gegevens (zie daarvoor Vranken 2003). Bij wijze van conclusie wordt een bredere visie op arbeid en economie verdedigd, en worden enkele praktijkvoorbeelden besproken die aan de voorgestelde visie beantwoorden (4).

1. Arbeid en activering als uitweg uit de armoede?

Hoewel al vaker beklemtoond is dat armoede niet tot een tekort aan inkomen te herleiden is, maar een complex geheel van problemen op velerlei vlakken impliceert, wordt in onze samenleving geld – als primair ruilmiddel – toch als een belangrijke sleutel tot maatschappelijke participatie gezien. In de voorbije jaren heeft het beleid sterk de klemtoon op ‘activering’ gelegd. Dit wijst erop dat men ervan uitgaat dat als de armen maar zouden werken, ze een inkomen zouden hebben dat hen toestaat een gezonde levenswijze te verwerven, zich op diverse vlakken te ontplooiën en aan de maatschappij te participeren. Dat men spreekt over “activering van de armen” houdt verschillende zaken in:

- Het toont aan dat men een psychologische factor bij de armen zelf (hun “passiviteit”) als primaire oorzaak voor hun situatie aanwijst. Structurele factoren komen in dit discours niet op de voorgrond.
- Men gaat niet na of en welke ‘activiteiten’ de armen al dan niet aan de dag leggen; wanneer men over ‘activering’ spreekt, dan wordt in eerste instantie gerefereerd naar

betaalde arbeid. Onbetaalde arbeid in het gezin, of andere taken die de armen in de eigen buurt opnemen, wordt met andere woorden niet gevaloriseerd of in het beleid betrokken (Steunpunt, 132-133).

- Veel jobs die voor de armen toegankelijk gemaakt worden (bvb in buurtdiensten) zitten in tijdelijke statuten, en bieden dus geen oplossing op lange termijn. Het uiteindelijke perspectief van het activeringsdiscours blijft de ‘klassieke’ arbeidsmarkt, waartoe vaak de sociale economie als opstapje moet dienen.

Hierbij dienen volgende kanttekeningen te worden gemaakt.

- Het spreken over “activering” heeft zin in zoverre het staat tegenover het passief ontvangen van hulp (aalmoezen, liefdadigheid). Niet alleen bieden deze passieve vormen van hulp geen reëel antwoord op de problemen (maar verzachten ze alleen de symptomen), bovendien tasten ze de waardigheid van de armen aan.
- Men kan de uitsluiting van de armen ook verklaren aan de hand van structurele (in plaats van psychologische) factoren. De huidige arbeidsmarkt legt de lat voor de werknemers zeer hoog, zowel qua kennis als qua flexibiliteit en stressbestendigheid. Wat bepaalde groepen aankunnen, wordt daardoor niet (langer) als *volwaardige* activiteit beschouwd. Het gaat hier met andere woorden in eerste instantie om een culturele kwestie (hoe wordt ‘activiteit’ in onze samenleving gedefinieerd?) en dan pas om een psychologische (hoe ‘actief’ is een individu?)
- Bovendien is er een structureel tekort aan bepaalde (laaggekwalificeerde) jobs, waaraan men met het ‘activeren van de armen’ niets verandert. Zelfs al zou men hen tot een ‘aanvaard’ niveau van activiteit kunnen stimuleren, dan nog is er veel kans dat ze geen werk vinden (Vlaamse Overheid, 36). De delocalisatie van bedrijven uit de secundaire sector speelt hierbij een grote rol. Vooral laaggeschoolden en vrouwen zijn een kwetsbare groep op de arbeidsmarkt (De Boyser, 54; Booghmans e.a., 113).
- Men hanteert (impliciet) het beeld van een autonoom individu, dat zijn arbeid aanbiedt op de arbeidsmarkt, en zich met het geld dat hij daarvoor in ruil ontvangt een plaats in de samenleving verwerft (homo oeconomicus). Mensen die deze vorm van ‘zelfredzaamheid’ niet kunnen opbrengen – bvb ingevolge de intergenerationele dynamiek van armoede en uitsluiting op vele levensdomeinen – worden door de samenleving naar de kant geschoven; wie niet aan de middenklasse norm beantwoordt, ligt eruit. Dit mechanisme wordt in het activeringsdiscours al evenmin geproblematiseerd.

2. Welk recht op welke arbeid?

Het activeringsdiscours lijkt arbeid veeleer te beschouwen als een plicht, als een voorwaarde die aan de armen gesteld wordt om nog op maatschappelijke solidariteit aanspraak te kunnen maken, of als mechanisme om niet langer op die solidariteit terug te moeten vallen. Het activeringsbeleid is er immers op gericht om de armen de (financiële) middelen te laten verwerven om beter voor zichzelf te zorgen. Uit het voorgaande is al duidelijk geworden dat dit maar één kant van de medaille is. Als armen de ‘plicht’ hebben om via arbeid iets aan hun situatie te veranderen, dan heeft ook de samenleving de plicht om ervoor te zorgen dat er voldoende arbeidsplaatsen zijn die voor deze mensen haalbaar zijn (Steunpunt, 155). Indien men arbeid als een hefboom wil beschouwen om uit de armoede te ontsnappen, dan hebben de armen ook het ‘recht’ op arbeid. De overheid moet met andere woorden niet alleen de armen

activeren, maar ook de arbeidsmarkt responsabiliseren met het oog op het creëren van kwaliteitsvolle arbeidsplaatsen voor laaggeschoolde werknemers (ib., 139).

Dat het om ‘haalbare’ of ‘kwaliteitsvolle’ arbeidsplaatsen moet gaan, is hierbij essentieel. Het hebben van werk (of het volgen van een opleiding) kan een betekenisvolle ervaring zijn die de betrokkene helpt om zich aan de armoedesituatie te onttrekken. Onderzoek wijst echter uit dat dit maar lukt onder bepaalde voorwaarden (Thys, 2003). In het proces van opwaartse sociale mobiliteit spelen namelijk drie dimensies een rol. De eerste is de instrumentele, en die “houdt verband met acties die vooruitgang bewerken voor wat arbeid, onderwijs of vorming en inkomen betreft” (ib., 268). Een tweede dimensie is eerder psychologisch, waarmee acties aangeduid worden die streven naar emotioneel welzijn (de expressieve component). De derde dimensie betreft de persoonlijke relaties waarin de persoon in kwestie is ingebed, zowel op de instrumentele als in de expressieve dimensie. Onderzoek toont aan dat instrumentele acties slechts tot opwaartse sociale mobiliteit leiden als ze ondersteund worden door acties op de expressieve dimensie. “Mensen blijken niet gewoon in gang te schieten door een (instrumentele) druk op de knop. Aandacht voor het emotioneel welzijn, voor zorg, is vaak vergeten maar noodzakelijk” (ib., 269-270). Daarnaast blijkt dat onderwijs maar bijdraagt tot het kunnen ‘vooruitgaan in het leven’ als de betrokkenen een positieve onderwijservaring opdeden. “Een positieve onderwijservaring blijkt een noodzakelijke voorwaarde om onderwijs te definiëren als een manier om een situatie van armoede te overstijgen” (ib., 269). “Dat zo’n positieve leerervaring staat of valt bij zorg en aandacht voor het emotioneel welzijn, mag niet verwonderen” (ib., 270).

Arbeid is niet alleen een bron van inkomen, het kan ook een bron van sociale en psychologische vooruitgang betekenen. In die zin kan arbeid op meerdere manieren een hefboom zijn in het doorbreken van de vicieuze cirkel van armoede. In onze samenleving is men ‘iemand’ als men een job heeft (Dierckx, 2001, 9). Het hebben van werk structureert het dagelijks leven; de werkuren bepalen het ritme van de dag, men maakt deel uit van een groter geheel, wat de uitzichtloosheid kan doorbreken. Een job kan iemand het gevoel geven ‘nodig’ te zijn voor anderen, wat de eigenwaarde ondersteunt en zo bijdraagt tot het algemeen welzijn. Het werk kan een bron zijn van sociale contacten, men komt het huis uit, de collega’s vormen een sociaal netwerk. Pas als een job ook aan deze expressieve noden tegemoet komt, kan hij een bron van opwaartse sociale mobiliteit worden. Het is dus van belang om banen te creëren die voor deze doelgroep kwaliteitsvolle banen zijn, dat wil zeggen dat het jobaanbod rekening houdt met de specifieke sociale en expressieve noden van deze mensen.

Opdat het activeringsbeleid werkelijk een uitweg uit de armoede zou kunnen bieden, moet dus aan een aantal voorwaarden voldaan zijn.

- Het is positief dat mensen aangemoedigd worden om aan het maatschappelijk en economisch leven te participeren, eerder dan van passieve hulp afhankelijk te blijven. Participeren aan de samenleving houdt rechten en plichten in; in die zin kan arbeid als een ‘plicht’ worden gezien.
- Om op een zinvolle wijze over een plicht te kunnen spreken, moet de betrokkene ook effectief in staat zijn om eraan te voldoen. De condities die vervuld moeten zijn, zijn niet alleen van psychologische aard (attitude en capaciteiten van het individu), maar evenzeer van culturele en structurele aard. Als de economie de lat zo hoog legt dat een deel van de bevolking onmogelijk aan de gestelde eisen kan beantwoorden, dan heeft het beleid ook de plicht om ‘haalbare’ arbeid te creëren.
- Het concept ‘haalbare’ arbeid verwijst naar een aantal kwalitatieve eigenschappen van het werk. Het heeft geen zin activering te reduceren tot een aantal instrumentele leerprocessen – zoals momenteel nog teveel gebeurt – want dit miskent de aard van

het leerproces. Om de armen werkelijk de kans te geven om aan het maatschappelijk en economisch leven te (leren) participeren, moet het beleid ook voldoende aandacht besteden aan de ‘expressieve’ dimensie van werk, aan de ‘kwaliteit’ van de arbeid.

Wat kwaliteitsvolle banen zijn, is uitvoerig beschreven in het tweejaarlijks verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (Steunpunt, 2003, 127-168). Kwaliteit van de arbeid wordt er beschreven aan de hand van vier dimensies.

De **arbeidsvoorwaarden** betreffen de afgesproken regelingen waaronder de arbeid gepresteerd moet worden (loon, arbeidstijden, contractvorm, mogelijkheden tot promotie...). Er is nood aan ‘normale’ arbeidsvoorwaarden, die in overeenstemming zijn met het arbeidsrecht. Het beleid moet dan ook onderzoeken welke factoren tot zwartwerk leiden, en de sancties voor zwartwerk ten aanzien van werkgevers en werknemers evalueren. Daarnaast is het wenselijk om de ‘reguliere’ cao’s toe te passen in sociale economiebedrijven, zodat deze ‘in staat zijn om minimaal dezelfde arbeidsvoorwaarden aan te bieden als de “reguliere” ondernemingen die gelijkaardige activiteiten uitoefenen. Dit noodzaakt meer investeringen in de sociale economie door de overheid. Deze subsidies mogen de kansen op de toegang tot jobs met een betere arbeidskwaliteit ... niet belemmeren.’ (ib., 143). In sommige gevallen moeten bijkomende arbeidsvoorwaarden gecreëerd worden, met name om te zorgen dat voor mensen met lage inkomens er geen financiële vallen ontstaan. Ook moeten beleidspistes die de niet-officiële (schools verworven) competenties valoriseren, worden uitgediept. Tenslotte moet vermeden worden dat flexibele arbeidsvoorwaarden tot slechtere levensomstandigheden leiden.

De **arbeidsomstandigheden** betreffen de omgevingsfactoren tijdens het werk (lawaai, klimaat, lichamelijke belasting en andere risico’s). Mensen met lage scholing komen vaak in jobs waar de arbeidsomstandigheden ongunstig zijn, wat hun risico op gezondheidsproblemen vergroot; op die manier kan arbeid de vicieuze cirkel van armoede niet doorbreken.

De **arbeidsinhoud** verwijst naar het soort taken dat men moet uitvoeren, en naar de mate van inspraak en autonomie die men heeft bij het invullen van de eigen taken. Taken die niet afstompnd zijn, maar waarin men zijn mogelijkheden kan ontwikkelen en iets kan bijleren, kunnen ook de doorgroeikansen van de werknemer vergroten. Ook hierbij moet rekening gehouden worden dat een leerproces dat tot opwaartse sociale mobiliteit leidt, zowel op de instrumentele als op de expressieve dimensie moet inwerken. De regelgeving gaat vaak nog van een te eng (instrumenteel) concept van leren uit, terwijl de ervaring uitwijst dat juist de expressieve leermomenten essentieel zijn om als persoon te kunnen evolueren (zie ook Snick, 2004). Bedrijven zijn vaak nog sterk gestructureerd volgens tayloristische principes, waarbij men vertrekt van het product, en het productieproces opsplijst in (repetitieve) taken die van bovenaf gestuurd en gecontroleerd worden. De taakinhoud wordt daardoor vaak erg schraal, en werknemers kunnen hun persoonlijke capaciteiten niet ontwikkelen.

De **arbeidsverhoudingen** tenslotte verwijzen naar het sociale klimaat in de onderneming, de mogelijkheid tot inspraak en medezeggenschap. Het gaat hierbij meer om een collectieve benadering, waarbij in de bedrijfsstructuur en –cultuur de mogelijkheid voorzien wordt om de werknemers als groep inspraak te bieden in de organisatie van het werk. Naargelang de aard van het bedrijf kan het management hier meer of minder mogelijkheden toe zien; in de inschakelingssector (sociale economie) is op dit vlak een zekere expertise opgebouwd, die ook aan de klassieke bedrijven kan worden doorgegeven¹.

---

¹ Het Flora Management ES-changeproject (een initiatief van de minister van Sociale Economie, beheerd door de Koning Boudewijnstichting) vormde hiertoe een aanzet. Zie Snick, 2003a.

3. En dus: een meersporenbeleid is nodig

Arbeid kan mensen uit de armoede helpen als aan een aantal voorwaarden is voldaan. Die voorwaarden betreffen ten eerste de kwaliteit van de aangeboden jobs: er moet voldoende aandacht worden besteed aan de noden van de werknemer op het vlak van algemeen welbevinden, opdat de tewerkstelling ook werkelijk duurzaam zou zijn. Een job die als te stresserend ervaren wordt, leidt tot ziekteverzuim en absentisme; tevredenheid bij de werknemers daarentegen komt het bedrijf als geheel ten goede. Een probleem op dit vlak is dat de economische denkkaders van het management in klassieke bedrijven hier te weinig houvast bieden (Robeyns & Snick). Bedrijven die maatschappelijk verantwoord ondernemen nastreven, proberen op dit vlak nieuwe benaderingen te ontwikkelen. De overheid kan – met het oog op het verhogen van de activiteitsgraad van de kansengroepen - deze ontwikkeling op diverse manieren ondersteunen. Er kan gezocht worden naar manieren om de expertise die sommige bedrijven in de sociale economie ontwikkeld hebben rond de voorwaarden voor duurzame tewerkstelling van kansengroepen, aan andere bedrijven door te geven. De methodiek van jobcoaching, waarbij niet alleen de werknemer maar ook de werkgever gecoacht wordt, kan hier bvb een concrete meerwaarde bieden (Clinet, 2004).

Daarnaast kan de overheid op academisch niveau onderzoek stimuleren rond ‘maatschappelijke meerwaarde’ als specifieke dimensie van de economie. Bedrijven die met het oog op een maximale productiviteit de eisen voor de werknemers zo hoog leggen dat ze in de sociale zekerheid terechtkomen, creëren een maatschappelijk kost, die echter niet in de bedrijfsboekhouding wordt opgenomen. Sociale economiebedrijven of buurtdiensten die met zwakkere werknemers aan de slag gaan, creëren daarentegen niet alleen de economische meerwaarde van de dienst of het product dat gerealiseerd wordt, maar leveren ook ‘tewerkstelling’ als maatschappelijk belangrijk ‘product’. Voor werknemers die hun eigen loonkost niet volledig genereren, kan een subsidie van de overheid noodzakelijk zijn. Deze subsidie moet dan gezien worden als een verantwoorde investering in de tewerkstelling (met een serieuze besparing in de sociale zekerheid als gevolg), en niet als ‘concurrentievervalsing’ ten aanzien van het product of de dienst². Onderzoek naar managementmodellen die deze ‘sociale’ kosten en baten mee in rekening brengt, zou een ondersteuning voor het maatschappelijk verantwoord ondernemen kunnen bieden, en zou zodoende een krachtig instrument voor het beleid kunnen worden (Robeyns & Snick).

Ook is het van belang om het recht op arbeid te verbinden met de andere rechten. Indien men maar op één spoor focust, blijft men blind voor de complexiteit van de armoedeproblematiek, en dreigen de maatregelen zonder effect te blijven. Gaan werken vereist dat men zich kan verplaatsen; voor vele gezinnen in armoede is mobiliteit een probleem, zeker ook omdat bedrijven vaak in industrieterreinen liggen die met openbaar vervoer moeilijk bereikbaar zijn. De combinatie met de gezinstaken kan een obstakel vormen, men moet ’s morgens op tijd de kinderen naar school krijgen, buiten de werkuren de boodschappen doen, voor naschoolse opvang zorgen, de huishoudelijke taken in de resterende uren geregeld krijgen. Voor gezinnen zonder auto, en met vaak een zeer beperkt sociaal netwerk, is dit geen sinecure. Voorzieningen voor kinderopvang hebben vaak weinig zicht op de sterktes en zwaktes van gezinnen in armoede, wat tot misverstanden en een afkeurende houding kan leiden. Arme gezinnen hebben dan uit schaamte de neiging er weg te blijven, waardoor uiteraard ook het

---

² De keerzijde daarvan is uiteraard dat dergelijke subsidies maar verantwoord zijn indien ze effectief besteed worden aan het creëren van kwaliteitsvolle jobs voor kansengroepen, en niet voor het op de markt brengen van goedkope arbeidskrachten zonder perspectief op duurzame inschakeling. Er is dan ook nood aan het uitwerken van parameters die toelaten om de maatschappelijke meerwaarde in feiten en cijfers uit te drukken.

volhouden van de job moeilijk wordt. Als men alle bijkomende inspanningen (en de kosten die ze met zich meebrengen) mee in rekening brengt, dan is het voor de armen vaak niet lonend om te gaan werken, zeker als ze in banen met zeer lage lonen terechtkomen. Uit dit alles blijkt dat armoedebeleid maar kan werken als het een 'horizontaal' beleid wordt, dat diverse beleidssectoren tegelijk betreft (Redig, p. 350); een tewerkstellings- (of activerings)beleid alleen is niet noodzakelijk effectief in het bestrijden van armoede.

Het creëren van haalbare, kwaliteitsvolle (betaalde) jobs voor deze doelgroep (en het realiseren van de randvoorwaarden om te kunnen gaan werken) is een werk van lange adem. Om op korte termijn aan het recht op werk tegemoet te komen, moeten dan ook andere sporen verkend worden. Arbeid komt zoals gezegd aan meer dan alleen de financiële noden tegemoet; andere functies van arbeid zijn: het structureren van de dag, het ontwikkelen van sociale contacten, het gevoel hebben nuttig te zijn of de eigen mogelijkheden te kunnen ontwikkelen, het verwerven van een doel in het leven of een sociale positie (Dierckx, 2001, 11). In feite zijn dit evenzoveel 'rechten' die een invulling geven aan het recht op arbeid; en om aan die rechten te beantwoorden, is betaalde arbeid niet de enige mogelijke piste. Het activeringsdiscours devaloriseert zoals gezegd andere activiteiten van de armen, ook al kunnen ook die aan bovenvermelde noden tegemoet komen. Vrijwilligerswerk in de eigen buurt of bijklussen wordt in sommige gevallen zelfs afgestraft, omdat het een negatief effect op de uitkering heeft (ib. 17).

4. Arbeid als bron van maatschappelijke meerwaarde

Het 'recht op arbeid' als hefboom in het armoedebeleid plaatst dus ernstige kanttekeningen bij het activeringsdiscours. Gezien de vaak beperkte mogelijkheden van de mensen in armoede, en de steeds hoger wordende eisen van het bedrijfsleven, is doorstroming naar de arbeidsmarkt voor velen van hen op korte termijn geen optie. Indien men de armen wil 'activeren', dat wil zeggen behoeden voor de afhankelijkheid van uitkeringen en hulpverlening, dan zal men het begrip 'arbeid' ruimer moeten definiëren. Vanuit een macro-economisch perspectief gezien, zou men kunnen stellen dat elke vorm van arbeid (betaald of niet, al dan niet de eigen loonkost genererend) in feite een meerwaarde realiseert. Alleen wordt die meerwaarde in economische analyses niet ingecalculleerd. "Het BNP is gebaseerd op de productie van goederen en diensten in de formele economie. Het is het totaal van de materiële welvaart die in de markt wordt voortgebracht. Doordat er enkel naar de markt wordt gekeken, worden in het meten van de welvaart twee oorzaken van welvaartscreatie niet in rekening gebracht: de welvaartsvermeerdering of de welvaartsvermindering ten gevolge van externaliteiten, en de welvaartscreatie die plaatsvindt buiten de formele economie. *Externaliteiten* zijn effecten waarbij het economische gedrag van een persoon of een bedrijf rechtstreekse gevolgen heeft op de welvaart of het welzijn van een andere persoon, zonder dat het marktmechanisme compenseert voor dit effect. Deze effecten kunnen positief of negatief zijn. Positieve externaliteiten zijn bijvoorbeeld het verzorgen van een voortuintje: daar kan iedere voorbijganger van genieten, zonder dat iemand daarvoor hoeft te betalen. Je zou ook kunnen zeggen dat het opvoeden van kinderen een positieve externaliteit is: iedereen heeft baat bij medeburgers die welopgevoed, zelfstandig en niet-crimineel zijn, terwijl ouders die zich geen moeite of inspanning getroosten om hun kinderen zo goed mogelijk op te voeden hier geen euro meer voor ontvangen (...) Een tweede oorzaak van welvaartscreatie die niet in rekening wordt gebracht bij de berekening van onze welvaart, is de productie die plaatsvindt buiten de formele markteconomie. Het traditionele economische denken houdt daar geen rekening mee (...) [G]rofweg de helft van de totale arbeidstijd in Vlaanderen wordt besteed

aan onbetaalde arbeid, die maar tot op zekere hoogte ook zou kunnen ingehuurd en dus betaald worden. Een meer realistisch model van de economie houdt er dus rekening mee dat er *minstens* drie sferen zijn: betaalde marktarbeid, onbetaalde arbeid (waarvan zorgarbeid het grootste deel is), en niet-arbeid (zoals vrije tijd en slapen)” (Robeyns & Snick).

Door alleen betaalde arbeid binnen de formele economie als bijdrage tot de samenleving te valoriseren, creëert men als het ware onvermijdelijk een duale samenleving: degenen die zich op de arbeidsmarkt kunnen handhaven aan de ene, en zij die dat niet kunnen aan de andere kant. Pas als men een bredere definitie van arbeid zou hanteren, en zou erkennen dat de definitie van ‘economische activiteit’ veel ruimer en gevarieerder moet zijn om recht te doen aan de zeer verschillende startpositie van mensen, dan pas creëert men structurele mogelijkheden om de armen uit de marginaliteit te halen. Voor mensen die geen job op de gewone arbeidsmarkt aankunnen, dienen settings gecreëerd te worden waarin ze de kans krijgen om toch een zinvolle activiteit te ontplooiën en daarvoor erkend en gevaloriseerd worden. Voor velen biedt de sociale economie een dergelijke setting; voor de sterkere werknemers kan een doorstroming naar het reguliere bedrijfsleven haalbaar zijn.

Het klassieke bedrijfsleven zelf kan ondersteund worden in het realiseren van een maatschappelijke meerwaarde. Enerzijds kan dit gebeuren door deze meerwaarde (de zgn. ‘externaliteiten’) in de economische denkkaders zichtbaar te maken en afzonderlijk ‘af te rekenen’. Anderzijds kan de toepassing van concrete methodieken met het oog op de noden van de werknemers (zoals bvb jobcoaching of specifieke vormen van consulting) door de overheid worden aangemoedigd. Voor de zwakkere werknemers kan een sociale economie met een eigen finaliteit het enig haalbare perspectief zijn; voor hen is het tijdelijk karakter van vele tewerkstellingsmaatregelen vaak ontmoedigend. Daar sommige van deze mensen niet in staat zijn hun eigen loon volledig te genereren, is een subsidiëring door de overheid als investering in de maatschappelijke meerwaarde te verantwoorden. Ook naar de Europese overheden toe moet het opentrekken van het economische denkkader verdedigd worden, zodat bedrijven die extra inspanningen doen naar maatschappelijke meerwaarde toe en daar door de overheid bij ondersteund worden, niet met klachten over concurrentievervalsing geconfronteerd worden (Steunpunt, 161).

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat armoedebeleid veel breder moet zijn dan een doelgroepenbeleid, maar dat het ook vragen moet stellen bij de organisatie van de arbeidsmarkt en bij de “waarden” die daar heersen (in zoverre men van “waarden” kan spreken als ze ertoe leiden dat grote groepen van mensen worden gemarginaliseerd). Daarnaast blijft een doelgroepenbeleid uiteraard zinvol, omdat het maximaal kan aansluiten bij de concrete noden van de doelgroep. Ook daar is het van belang dat men vertrekt van de reële mogelijkheden van de mensen, en settings creëert waarin deze gevaloriseerd worden en kunnen ontwikkelen. Als men arbeid breder definieert, als men erkent dat elke vorm van activiteit die de armen toelaat om uit hun isolement te treden, in feite een maatschappelijke meerwaarde creëert (of maatschappelijke kosten bespaart), en als tewerkstellingssubsidies als een sociaal-economisch verantwoorde investering in het creëren van arbeid gezien kunnen worden, kan arbeid daadwerkelijk als bron van emancipatie gaan functioneren.

Tot slot: voor een aantal van de hierboven beschreven benaderingen, bestaan er zeker al goede praktijkvoorbeelden. De opleiding tot ervaringsdeskundige in de armoede bijvoorbeeld, vormt een antwoord op structurele en culturele tekorten bij de hulpverlening, op de drempels die maken dat de armen de weg naar de hulpverlening niet vinden. De aanwezigheid van een ervaringsdeskundige kan ervoor zorgen dat de dienstverlening effectiever wordt, doordat

verschillen in cultuur en verwachtingspatronen overbrugd worden (Van Regenmortel, 2002). Bovendien valoriseert de opleiding de ervaringen en de sociale contacten van de mensen die zelf in armoede leven (of geleefd hebben). Hun ervaringen worden doorheen de opleiding erkend en gevaloriseerd, zodat ze tot een 'kwalificatie' leiden. Ook wordt veel aandacht besteed aan de emotionele en expressieve dimensie van het leren, waardoor de opleiding tot een succeservaring leidt die opwaartse mobiliteit mogelijk maakt (Thys, 279).

Ook in buurt- en nabijheidsdiensten wordt vaak op respectvolle wijze gezocht naar tewerkstellingsmogelijkheden voor kansarmen. Bij Leren Ondernemen in Leuven werd kinderopvang en een sociaal restaurant voor en door de buurtbewoners uitgebouwd. De taken die mensen anders als onbetaalde arbeid opnemen, krijgen nu een erkenning en een omkadering in een 'tewerkstelling', waarbij participatie van de werknemers nagestreefd wordt (Steunpunt, 152). Bovendien wordt langs deze weg ook ingewerkt op andere 'dimensies' van armoede: via evenwichtige voeding kan men aan een betere gezondheid werken, via de kinderopvang worden schoolse problemen aangepakt. Ook bij de kinderopvangdiensten van EVA te Brussel (voor en door laaggeschoolde vrouwen) worden extra taken opgenomen, zoals crisisinterventie of pedagogische ondersteuning. Deze extra taken vallen evenwel buiten de erkenningsvoorwaarden, en worden dus ook niet gesubsidieerd, hoewel ze niet alleen extra tijd en middelen van de werkneemsters vergen, maar bovendien krachtige hefboomen kunnen vormen om de transgenerationele dynamiek van armoede te doorbreken. In Leren Ondernemen werd ook een computeratelier en een theaterwerking opgezet, zodat mensen binnen de 'werkcontext' kansen krijgen om op hun maat aan culturele activiteiten te participeren, en competenties kunnen ontwikkelen om mee te kunnen in de informatiemaatschappij. Het is immers niet realistisch om te verwachten dat deze mensen 'na de werkuren' nog een cursus of cultureel evenement gaan bijwonen (de verplaatsing, kinderopvang en 'culturele kloof' vormen meestal te grote drempels). Arbeid kan dus indirect een aantal deuren openen om ook aan andere probleem domeinen te gaan werken, op voorwaarde dat men dit soort initiatieven de nodige erkenning geeft en in de subsidiëringnormen voor deze bijkomende activiteiten ruimte maakt. Pas dan kan men hopen dat arbeid werkelijk een uitweg uit de armoede kan bieden.

Referenties

Booghmans, M., Holderbeke, F., Malfait, D. & Van Gils, S. (2003) Wie niet werkt, zal ook niet eten. - In: J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (eds). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*. Leuven-Leusden: Acco, 103-

Clinet, M.-R. (2004). Jobcoaching. *Coulissen/s 2004/1*.

De Boyser, K (2003). De blik op uitsluiting op diverse domeinen van het maatschappelijk leven. - In: J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (eds). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*. Leuven-Leusden: Acco, 51-101.

Dierckx, D. (2001). Brood op de plank. Werk en armoede(beleid) door de bril van de doelgroep. In: *Recente evolutie inzake de werkgelegenheid. Werknota 2 Vooruitgangcongres Armoedebestrijding in Vlaanderen*. Brussel, Brussel: Koning Boudewijnstichting, 9-30.

Redig, G. & Dierckx, D. (2003). Armoedebeleid van overheden: over het aanleggen van kruispunten en rotondes. - In: J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (eds). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*. Leuven-Leusden: Acco, 335-353.

Robeyns, I. & Snick, A. (in voorbereiding). *Naar een nieuw model van maatschappelijk verantwoord ondernemen: een theoretische reflectie op basis van het Flora ES-Change project.*

Snick, A. (2002). *Word opgenomen!*. In: Delanote, L. e.a. (eds). *Van straks... en nu. Bestrijding van armoede en sociale uitsluiting: reflecties over activering en solidariteit (Verslagboek van het toekomstverkennd congres van 17 oktober 2002)*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Koning Boudewijnstichting, 23-34.

Snick, A. (2003a). Het Flora Management ES-change project. *Coulissen/s* 2004/1.

Snick, A. (2003b). Ondernemen in diversiteit. *Coulissen/s* 2003/4, 26-28.

Snick, A. (2004). De meerwaarde van een federaal netwerk. *Coulissen/s* 2004/1.

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2003). *In dialoog. Tweejaarlijks verslag – Jaarverslag 2003.*

Thys, R. (2003). Bruggen over woelig water. Een kwalitatief onderzoek over opwaartse sociale mobiliteit uit een generatiearme context. - In: J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (eds). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*. Leuven-Leusden: Acco, 263-282.

Van Regenmortel, T. (2002) *Empowerment en Maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede*. Leuven-Leusden: Acco.

Vlaamse Overheid (2003) *Vlaams Actieplan Armoedebestrijding. Goedgekeurd door de Vlaamse regering op 20 januari 2003*. Brussel, Administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn.

Vranken, J. & De Boyser, K. (2003). Inleiding. Armoede tussen wereld en leefwereld. - In: J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (eds). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*. Leuven-Leusden: Acco, 27-46.

Vranken, J., De Boyser, K. & Dierckx, D. (eds) (2003). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*. Leuven-Leusden: Acco, 27-46.